

GAZİANTEP ÜNİVERSİTESİ AYINTÂB ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

e-ISSN: 2667-6257

ARAŞTIRMA MAKALESİ

Hicri 1304-1305 (M.1888-1889) Tarihli Suriye Vilayeti Salnamesi'ne Göre Vilayetin İdarî ve Sosyal Yapısı Üzerine Bir İnceleme *

A Study on the Administrative and Social Structure of the Province According to Syrian Provincial Yearbook Dated Hijri 1304-1305 (1888-1889)

Meryem GÜNAYDIN **

Kaan KAYMAZOĞLU ***

*Bu makale 2209-A Üniversite Öğrencileri Araştırma Projeleri Destekleme Programı tarafından TBTK-0121-1960 Tübitak ID ile 2022/2 Döneminde kabul almış olan "Hicri 1304-1305 (M.1888-1889) tarihli Suriye Vilayeti'ne Mahsus Salname'ye Göre Vilayet Sancaklarının Genel Durumunun Değerlendirilmesi" adlı projeden üretilmiştir.

** Doç. Dr., Fırat Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Tarih Bölümü / Elazığ TÜRKİYE

E-Mail: mgnydn@yahoo.com

ORCID: 0000-0002-3957-1471

*** Fırat Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Tarih Bölümü Lisans Öğrencisi / Elazığ TÜRKİYE

E-Mail: kaankaymazoglu2334@gmail.com

MAKALE BİLGİSİ

ÖZET

Makale Geçmişi:

Başvuru Tarihi: 08.02.2024

Kabul Tarihi: 02.04.2024

Anahtar Kelimeler:

Suriye,
Salname,
Sosyal Yapı,
İktisadi Yapı,
Demografi

Osmanlı Suriyesi'ne ilişkin başlıca araştırma kaynakları arasında vilayet salnameleri yer almaktadır. Osmanlı Devleti'nin resmi salnamelerinden vilayet salnameleri ait olduğu vilayetin ilgili yılına ait idarî, iktisadi ve sosyo-kültürel yapısına ilişkin bilgiler vermektedir. Bu yönüyle Suriye Vilayeti'nin genel görüntüsünü yıllara göre salnamelerden tespit etmek mümkündür.

Bu çalışmanın konusunu oluşturan H.1304-1305 (M.1888-1889) tarihli Suriye Vilayeti'ne mahsus salname 19. yüzyılın son çeyreğinde vilayetin idarî, adlî, askerî ve toplumsal yapısı; şehirlerinin tarihi, demografisi, sosyal hayatı, kentsel dokusu, ekonomisi, ziraat ve ticaret faaliyetleri hakkında bilgiler içermektedir. Salnamede özellikle vilayet kazaları hakkında verilen ayrıntılı malumat vilayetin başlıca temel özelliklerini ortaya koyacak niteliktedir. Bu yönüyle çalışmamızda bu salnameye göre vilayetin, sancaklarının ve kazalarının genel durumu tespit edilerek incelenecektir.

ARTICLE INFO

Article History:

Received: 08.02.2024

Accepted: 02.04.2024

Keywords:

Syria,
Yearbook,
Social Structure,
Economic Structure,
Demography.

ABSTRACT

Among the main research sources on Ottoman Syria are the provincial yearbooks. Provincial yearbooks, one of the official yearbooks of the Ottoman Empire, provide information about the administrative, economic and socio-cultural structure of the province to which it belongs. In this respect, it is possible to determine the general view of the Syrian Province from yearbooks.

The yearbook of the Syrian province dated H.1304-1305 (A.D.1888-1889), which is the subject of this study, describes the administrative, judicial, military and social structure of the province, the history, demography, social life, urban texture, economy and agriculture of the province in the last quarter of the 19th century. and contains information about the trading activities. The detailed information given in the yearbook, especially about the districts of the province, is of a nature to reveal the main characteristics of the province. In this respect, in our study, the general situation of the province, its sanjaks and districts will be determined and examined according to this yearbook.

Giriş:

Suriye vilayetinin idari taksimatı ve sosyal, kültürel ve iktisadi hayatını konu edinen tarih araştırmalarında başlıca kaynaklardan biri senelere mahsus olarak vilayetçe yayımlanan salnamelerdir. Vilayet salnameleri vilayet hakkında bir nevi yıllık durum bildirim raporu özelliğindedir ancak salnameler incelendiğinde eksik bilgiler içermekte olduğu sıklıkla rastlanılan bir durumdur. Bu yönüyle salnamelerin tam olarak vilayetin genel değerlendirmesine imkân tanıyacak bir nitelikte olmadığı anlaşılmaktadır.

Bu çalışmanın konusunu oluşturan H. 1304-1305 (M.1888-1889) tarihli Suriye Vilayeti'ne mahsus salname içeriği itibarıyla değerlendirilmiştir. Salmamede verilen bilgiler çerçevesinde vilayetin idari taksimatı, sosyo-iktisadi faaliyetleri incelenmiştir. Suriye vilayetinin 1888-1889 yılında içerisinde bulunduğu durumu anlamak üzere salnameden mühim bilgiler edinilmiştir. Ancak 1889 yılında Suriye valisinin hükümete sunduğu bir yıllık çalışma raporu vilayet hakkındaki muhteviyatıyla salnamede bahsi geçmeyen bazı hususlara değinmekte olduğundan bu rapora yer vermek gerekmektedir. Suriye Valisi tarafından göreve geldiği 1304 senesi Mart'ı sonlarından Şubat sonuna kadar geçen bir yıl zarfında vilayette inzibat, asayiş, maliye, maarif, yapılan yollar ve köprüler, binalar, mabetler, nüfus tahriri, vilayetteki sorunlara ilişkin teşebbüsleri ve vilayetin ihtiyaçlarına dair 27 Nisan 1889 tarihli bir rapor sunulmuştur.¹

Suriye Valisi bu raporda halkın ve ticaret yollarının güvenliğini tehditle asayiş bozan eşkıyaların asayiş altına alınması başlıca ele alınan konudur. Cebel-i Lübnan ile sınırdaş olan Ba'albek Kazası ve Humus havalisinin bazı eşkıyaca emniyet ve asayişin bozulduğunu, Bağdat ve Suriye arasındaki ticaret yollarının güvenliğini tehdit ettiğini bunlara lazım gelen muamelenin yapıldığını belirtmiştir.²

Vali, vilayette vergi tahsilatı ve harcama kalemleri hususundan bahisle maliyenin düzene sokulduğunu belirtmiştir. Vilayetin aşar ile ağnam gelirlerinden bahsetmiş olup 1300 senesi ile 1304 senesi arasında valinin görev yaptığı süre zarfında aşar ve ağnam ile vergiden tahminen on iki bin liralık bir artışın ve mübâya'ât ile münakasâtda ise yaklaşık dört bin beş yüz liralık bir tasarrufun mevcut olduğunu aktarmıştır.³

Raporda üçüncü konu başlığı vilayette maarif hususudur. Özellikle gayrimüslimler tarafından yeni açılan yabancı okulların vilayetin evlatlarının inanç, fikir ve milli duygularını bozduklarını bildirmiştir. Ancak uyarılara rağmen ahalinin evlatlarını eğitim için bu mekteplere göndermeye devam etmekte olduğundan bu mekteplerin ayrılıkçı fikirlerinin yayılmasını önlemek üzere vilayette yeni mekteplerin açılması vali tarafından zaruri görülmüştür. Bu gaye ile Şam-ı Şerif'te 1888'de yatılı bir mekteb-i idadi ve Havran Sancağı'yla Ba'albek Kazası dâhilinde de biri kızlara ve dokuz tanesi ise erkeklere ait olmak üzere yeni on iptidai mektep açılmıştır.⁴

¹ Osmanlı Belgelerinde Suriye, İstanbul: Başbakanlık Osmanlı Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Yayın No:129, 2013, s.73.

² Osmanlı Belgelerinde Suriye, s.73.

³ Osmanlı Belgelerinde Suriye, s.74-75.

⁴ “...bu havalide ecnebiler müte'addid mektebler küşâd ederek âdâb ve itikâdât-ı mahalliyeye ve ale'l-husus hükümet-i seniyyenin menâfi'-i aliyyesine muvâfık olmayan tedrisât-ı muzırıra ile evlâd-ı ahalinin efkâr ve akâid-i milliyelerini ifsâd etmekte ve terbiye-i evlâd meselesindeki fevâid-i maddiyyeyi halk öğrendiği için çocuklarını her ne suretle olursa olsun talim ettirmeğe gâyetle hâhiş göstermekte olduğundan ...”, Osmanlı Belgelerinde Suriye, s.75.

Suriye Vilayeti'nde inşa edilen yeni köprü, yol ve binalar raporda yer almıştır. Buna göre Şam ile Havran ve Hama ile Şam arasındaki yollarla, Hama'dan Lazkiye'ye giden askerî yol Suriye Vilayeti için önemli olup bu üç yolun inşasına vaktiyle başlanmıştır. Ancak 1304 senesi zarfındaki inşaat henüz istenilen düzeye ulaşamamıştır. Bu gecikmenin sebepleri olarak yolların güzergâhlarının tayini ve her mahallin sorumluluğuna düşen hissenin belirlenmesinde bazı fenni muamelatın eksik kalmış olması ve fenalıkları görülen bazı mühendislerin değişmesi bunların yerine gelenlerin ise vaktiyle gelememesi sıralanmıştır. Nitekim vilayette 29 köprü ve menfezle 34 kilometre şose ve 49 kilometre kadar toprak tesviyesi yapılabilmektedir. Belediye tarafından Şam'da ve büyük kasabalarda kesme taşla 22.000 murabba' zirâ kaldırım ve 14300 murabba' zirâ' şose ile 4 köprü ve 916 zirâ' rıhtım inşa edilmiştir.⁵

Suriye Valisi tarafından raporda belirtildiği üzere Hama Mutasarrıflığı'yla Humus ve Nebek ve Vadi'l-Acem kaymakamlıkları merkezlerinde memurları alacak resmi daire bulunmadığından buralarda birer konağın inşasına başlanmıştır. Ancak inşaatın tamamlanamamış olması sebebiyle padişahın teveccühü ile hazineye müracaat olunmaksızın gereken miktar tedarik olunmuştur. Hama merkezindeki resmi daire tamamlanmak üzere olup Nebek, Aclun ve Humus kazalarında yeni birer hapisane ve Duma Kazası'nda yeni bir karakolhane ve Nebek'de bir süvari ahır inşa edilmiştir.⁶

Raporda yer verilen icraatlardan bir diğeri konu ise Şam'da altı cami ile üç bâb medrese tamir ve çevre yerlerde de yeni bir cami ile iki mescit inşa olunmuştur. Yine Şam'da bulunan Emeviyye Camii, büyüklüğü ve şöhreti münasebetiyle yabancı devletlerden gelenlerin ziyaret ettikleri bir yer olup bir asırdan beri burada döşeme yapılmamış olduğu ve bu şekilde bırakılmasının uygun olmayacağına binaen memleketin ileri gelenlerinden toplanan yüz bin kuruşa yaklaşan iane ile cami Acem seccadesiyle döşenmiştir.⁷

Vilayet nüfusunun tahrir edilmesi noktasında özellikle Havran Sancağı'ndan bahseden vali; burası askerlik mükellefiyeti dâhilinde olmadığından Anadolu'da yerleşmiş olan Çerkeslerin kısım kısım Havran taraflarına gelmekte olduğunu ve burayı vatan edindiklerini belirtmiştir. Havran'da askerlikten muafiyet buradaki kadim ahaliye has olduğundan askerlik hizmeti mukabilinde ahaliden belirlenen değerde zahire alınmaktadır. Ancak muhacirlerin askerlik mükellefiyetinden muaf tutulmasına mevcut emirler izin vermemektedir. Bu sebeple bahsi geçen muhacirlerin askerlikçe istifadesi için nüfuslarının tahriri gerekmekte olup bunun için komisyonlar teşkil edilmiş ve tahrire başlanmıştır. Nitekim liva dâhilinde 7000 muhacir deftere geçirilmişti.⁸

Son olarak raporda vilayetin ihtiyaçlarına değinilmiştir. Bunlar sırasıyla şöyledir:

- Havran Sancağı'na ilhâk edilen Salt Kazası nüfus ve arazisi ile istifade olunacak bir yer olmasına rağmen buranın havalisi idare ve intizam altına alınamadığından emniyet ve asayişin bozuk kalmakta olduğu ve bu durumun zararlarının hissedilmekte olduğu belirtilerek bu soruna binaen Suriye Valisi Maân Kasabası'nın ve hiç olmazsa geçici olarak Salt Kazası'nın yeni bir mutasarrıflığa merkez olması hususunda iznin lüzumu⁹

⁵ Osmanlı Belgelerinde Suriye, s.75.

⁶ Osmanlı Belgelerinde Suriye, s.75.

⁷ Osmanlı Belgelerinde Suriye, s.75-76.

⁸ Osmanlı Belgelerinde Suriye, s.76.

⁹ Osmanlı Belgelerinde Suriye, s.76.

- Merkezi vilayete bağlı olan Vadi'l-Acem Kazası'na bağlı olan Zebedani kasabasının bir livaya denk oluşu münasebetiyle bu kasabanın çevre köyleriyle beraber Vadi'l-Acem'den ayrılması¹⁰ ve Ba'albek'e bağlı mevki ve ticari münasebeti olan diğer kurânın ilâvesiyle yeniden bir kaymakamlığa merkez ittihâz olunması halinde devletçe istifade edileceği ve bu surete bir an evvel müsaade buyurulması hususu¹¹
- Suriye Vilayeti'nin güvenliği için teşkil olunan müfreze bölüğüne mahsus katırların çoğunun telef olması sebebiyle asayişin sağlanması zorlaşmış olduğu, bunlardan iki bölük hacc-ı şerif ve bir bölüğünün Hicaz'a gidip gelmekte olduğu sebeple lazım olan katırların satın alınarak bu noksanlığın hemen giderilmesi¹²
- Vilayetin uygun gördüğü mahallerde mektep açarak hem yabancı okulların fesat teşebbüslerini boşa çıkarmak hem de mektep olmayan yerlerde hükümetin birer mektep tesisi¹³

Raporda yer verilen ihtiyaçlardan anlaşıldığı üzere vilayete ilişkin yeni idari düzenlemeler talep edilmekle birlikte asayiş ve düzeni korumak üzere eksikliklerin giderilmesi konusunda hükümetten izin ve yardım talep edilmektedir.

Bu rapor mahiyeti itibariyle 1889 yılı Suriye Vilayeti'nin asayışı, maliyesi, nüfusu, bayındırlık faaliyetleri, sorunları ve ihtiyaçları noktasında mühim bilgiler sunmaktadır. H. 1304-1305 (M.1888-1889) tarihli Suriye salnamesinde bu konuların yer almadığı dikkate alındığında bu raporun vilayetin genel durumu hakkındaki eksiklikleri tamamlayıcı nitelikte olduğu anlaşılmaktadır.

Suriye Vilayeti'ne Mahsus Salname (H. 1304-1305 / M.1888-1889)

Salname geleneğinin ilk örneği olan devlet salnameleri ilk kez 1847 yılında Mustafa Reşit Paşa'nın teşviki ile Ahmet Vefik Paşa tarafından "Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye" adı ile hazırlanmış ve yayınlanmıştır.¹⁴ Osmanlı Devleti'nde vilayet salnamesinin ilk örneği ise Bosna vilayetine ait salname olup 1866 yılında basılmıştır. Suriye Vilayeti'ne ait salnamelerden ilki ise 1868 yılına (H.1285) aittir. Suriye Vilayeti'nin otuz iki defa salname yayınladığı bilinmektedir. Buna göre salnamelerin yayınlandığı sene ve kaçınıcı defa olduğu tablo şeklinde gösterilmiştir:¹⁵

¹⁰ Osmanlı Belgelerinde Suriye, s.76.

¹¹ Osmanlı Belgelerinde Suriye, s.76.

¹² Osmanlı Belgelerinde Suriye, s.76-77.

¹³ Osmanlı Belgelerinde Suriye, s.77.

¹⁴Uysal, M. A., Türkiye Cumhuriyeti Devlet Salnamelerine Gore Burdur Vilayetinin Coğrafi, İdari ve Sosyal Yapısı (1925-1929), Birey ve Toplum Sosyal Bilimler Dergisi, 10 (2), 2020, s.179.

¹⁵ İSAM Salnameler Veri tabanı, Erişim Adresi: <https://isamveri.org/salname/sayilar.php?sidno=D02452>, 19.01.2024.

Sene	Def'a	Sene	Def'a	Sene	Def'a
1285/1868	1.Def'a	1297/1880	12.Def'a	1306/1890	22.Def'a
1286/1869	2.Def'a	1298/1881	13.Def'a	1307-1308/1891	23.Def'a
1288/1871	3.Def'a	1299/1882	14.Def'a	1309-1310/1892	24.Def'a
1289/1872	4.Def'a	1300/1883	15.Def'a	1309-1310/1892	25.Def'a
1291/1874	6.Def'a	1301/1884	16.Def'a	1311-1312/1894	27.Def'a
1292/1875	7.Def'a	1302/1885	17.Def'a	1312/1895	28.Def'a
1293/1876	8.Def'a	1302/1886	18.Def'a	1315/1897	29.Def'a
1294/1877	9.Def'a	1303/1887	19.Def'a	1316/1898	30.Def'a
1295/1878	10.Def'a	1304-1305/1888-1889	20.Def'a	1317/1899	31.Def'a
1296/1879	11.Def'a	1305-1306/1889	21.Def'a	1318/1900	32.Def'a

Tablo-1: Suriye Vilayeti'ne Mahsus Salnameler

Bu çalışmanın konusunu oluşturan H. 1304-1305 (M.1888-1889) tarihli “Suriye Vilayeti'ne Mahsus Salname” mektûb-i vilayet marifetiyle tertip olunmuştur. İlk olarak “Suriye vilâyeti için yirminci def'a olarak sâye-i terakkiyat-ı pîrâye-i hazret-i padişahîde tertib olunan sâlnâmedir (Arabî 1305-Rûmî 1304)” bilgisi ile başlamaktadır.¹⁶ Suriye vilayet salnamelerinden yayınlanan yirminci salname olduğu anlaşılmaktadır. Fiyatı on beş kuruştur. Bu salname yüz elli dört sayfadan oluşmaktadır.

Salnamenin giriş bölümünde yer alan takvim cetvelinde arabî, rumî ve efrençî tarihlere göre sıralanmış günlere ve aylara göre namaz vakitleri, önemli gün ve geceler aktarılmıştır. Bunu takiben sonraki cetvelde hicretten evvel ve sonra vuku bulan hadiseler tarihleriyle sıralanmıştır. Bu hadiseler arasında takvîm'ü't-tevârih itibarınca ilk peygamber Adem Aleyhisselamın hilkatı, Nuh tufanı, İbrahim Aleyhisselamın veladeti, mülük-i Benî Asurun zuhuru, İskender'in İran'a istilası, İngiltere kraliyetinin teşkil tarihi, İskoçya kraliyetinin teşkil tarihi, Hazret-i Ali'nin hilafeti, Bursa'nın fethi, Osmanlı sikkесinin darbı, camın icadı, vapur makinesinin icadı gibi birçok farklı konu başlıklarından olaylar yer almaktadır.¹⁷ Bir sonraki cetvelde ise Sultan Osman Han, Gazi Sultan Orhan Han, dönemlerinden Sultan Abdülhamid Han'a Osmanlı sultanlarının listesi vardır.¹⁸ Suriye'nin Osmanlı topraklarına katılmasını müteakiben valiliğe teşrif buyuran kişilerin isimleri, tayin tarihleri ve memuriyet süreleri cetvel halinde verilmiştir.¹⁹ Müteakiben defterdarlar ve naipler, merkez vilayet naipleri, mektupçular ve mutasarrıflar, Beyrut sancağı mutasarrıfları, Trablus sancağı mutasarrıfları, Lazkiye sancağı mutasarrıfları, Akka sancağı mutasarrıfları, Hama sancağı mutasarrıfları, Belka sancağı mutasarrıfları ve Havran sancağı mutasarrıfları sıralanmıştır. Sonrasında merkez vilayet naipleri, defterdarları, mektupçuları, mutasarrıfları sırasıyla listelenmiştir.²⁰ Salnamede vilayetin geçmişine ilişkin verilen bu tür bilgileri takiben 1888-1889 yılına ait olan güncel bilgiler yer almaktadır. İlk olarak vilayet yönetiminin üst kademesinden başlamaktadır.

Osmanlı taşra teşkilatında taşra birimlerinin bütün organ ve görevlileri tüm görev ve sorumluluklarıyla birlikte daireler halinde düzenlenmiştir. H. 1304-1305 (M.1888-1889) tarihli Suriye vilayet salnamesinde vilayet örgütlenmesi de dairelere bölünmüş olup “Daire-yi vilayet”, “Daire-yi askeriye” ve “Devair-i adliye” olarak üç daireden oluşmaktadır.

¹⁶ Suriye Vilayeti'ne Mahsus Salname, H. 1304-1305 (M.1888-1889), s.1.

¹⁷ Adı Geçen Salname (a.g.s.), s.15-19.

¹⁸ a.g.s., s.20-29.

¹⁹ a.g.s., s.30-39.

²⁰ a.g.s., s.40-46.

“Daire-i vilayet” bölümü içerisinde vilayet merkezinde ve sancaklarında görev yapan mülkî ve idarî amirlerin, memurların ve resmi görevlilerin kurumlarıyla birlikte isimleri verilmektedir.²¹ Suriye Vilayeti idaresi, bütün görevlileri içeren hiyerarşik bir düzene göre sıralanmıştır. En başta Suriye Vilayeti Valisi Raşid Naşid Paşa bulunmaktadır.²² Tipik bir salname örneğinde olduğu gibi bu kısımda vilayet dairesi, vilayetin kalemleri ve şubeleri gibi bütün üniteleriyle ele alınmıştır. Bunlar Vilayet İdare Meclisi ve bu meclis nezdinde teşkil olunan heyetler, vilayet, adliye memurları, Mektubi Kalemi, Vilayet İdare Meclisi Kalemi, Evrak Kalemi, Vilâyet Mesalih-i Ecnebiye Kalemi, Muhasebe-i Vilâyet Kalemi, Masârifat Şubesi, Varidat Şubesi, Evrak Şubesi, Haremeyn Şubesi, Vilayet Mal Sandığı, Evkaf Kalemi, Nüfus Nezareti Kalemi, Defter-i Hakani Kalemi, Liva Ma’a Tahrir-i Vergi Kalemi, Devâir-i Adliye, Encümen-i Adliye, Mahkeme-i İstinaf Kalemi, Müddeî-i Umûmî Kalemi, Şam Bidayet Mahkemesi, İstinaf Dairesi, İcra Dairesi, Mahkeme-i Bidayet Kalemi, Mukavelat Muharrirliği Dairesi, Şam Ticaret Mahkemesi, Mahkeme-i Ticaret Kalemi, Mehakim-i Şer’iye, Şam Fetvahânesi, Jandarma Daireleri ve Vilayet Jandarma Alayının vazife taburu, Polis Dairesi, Matbaa-i Vilâyet, Ticaret Odası, Nafia ve Ziraat Komisyonu, Muhacirin Komisyonu, Tahrir-i Emlak Komisyonu, Nafia İdaresi, Orman İdaresi, Şam Islahhanesi, Şam Posta Telgraf İdaresi, Şam Duyûn-u Umumiye-i İdaresi’dir. Ruhani reisler ve vilayette bulunan konsolos ve şehbender gibi yabancı memurlar ayrıca vilayet dâhilinde gösterilmiştir.

Askeri daireye bakıldığında vilayette Beşinci Kolordu görev yapmaktadır. Beşinci Kolordu-yu Hümayun Müşiri Hüseyin Fevzi Paşa’dır.²³ Jandarma Kumandanı Fevzi Bey’dir. Ordu-yu Hümayun’un sertabibi Ferik Osman Paşa’dır.²⁴ Vilayetin askeri erkânı ile alt kademelerinde bulunan görevlilerin genel olarak isimleri verilmektedir.²⁵ Askeri daire içerisinde Erkân-ı Harbiye Heyeti ve şubeleri, ordu levazım şubeleri, nizamiye alayları, süvari alayları, seyfarer topçu alayları, merkez hastanesi tabipleri ve umur-u sıhhiye memurları sırasıyla verilmiştir.

Askeri teşkilat dâhilinde Jandarma-Zabtiye Alayı ve Polis dairesi mevcuttur. Polis Dairesi’nde Polis müdürü Esad Efendi olup²⁶ 3 ikinci komiser, 20 üçüncü komiser ve 100 polis olmak üzere 124 efradı bulunmaktadır. Jandarma-Zabtiye Alayı’nın mevcudu ise aşağıdaki gibidir:

²¹ a.g.s., s.47-74.

²² a.g.s., s.48.

²³ a.g.s., s.76.

²⁴ a.g.s., s.85.

²⁵ a.g.s., s.75-95.

²⁶ a.g.s., s.64.

	Süvari Efradı						Piyade Efradı				
	Aded-i Bölük	Yekün	Neferat	Onbaşı	Bölük Emni	Çavuş	Aded-i Bölük	Yekün	Neferat	Bölük Emni	Çavuş
Jandarma	17	954	680	170	17	87	7	754	640	7	37
Zabtiye	11	616	440	110	11	55	3	380	260	3	15
Yekün	28	1570	1120	280	28	142	10	1134	900	10	52

Tablo-2: Vilayet Jandarma Alayının ve Zabıta Taburunun Mevcudu²⁷

Vilayet dâhilinde askerî daire içerisinde yer verilen okullar Şam-ı Şerif Mekteb-i İdâdîsi, Şam-ı Şerif Mekteb-i Rüşdiye-i Askeriyesi, Beyrut Mekteb-i Rüşdiye-i Askeriyesi, Halep Mekteb-i Rüşdiye-i Askeriyesi'dir.²⁸ Genel olarak vilayetin eğitim ve öğretim faaliyetlerine bakıldığında Hama sancağında liva maarif şubesi, Humus ve Hamidiye kazasında maarif şubesi bulunduğu görülmektedir.²⁹ Havran sancağında Kuneyıra kazasında maarif şubesi bulunmakta olup üyeleri arasında reis-i evvel naip efendi, aza Hasan Efendi, reis-i sani rüşdiye muallimi Ali Rıza Efendi ve aza Dağıstan imamı Abde Efendi'nin olduğu görülmektedir.³⁰ Bu çerçevede salnamede vilayetin eğitim-öğretim faaliyetlerinin tespiti için yeterli malumat olmadığı görülmektedir.

Vilayetin adliye dairesini İstinaf Mahkemesi, Adliye encümeni, İstinaf Mahkemesi Kalemi, Müdde-i Umumi Kalemi, Şam Bidayet Mahkemesi, İstinaf Dairesi, İcra Dairesi, Bidayet Mahkemesi Kalemi, Mukavelat Muharrirliği Dairesi, Şam Ticaret Mahkemesi, Ticaret Mahkemesi Kalemi, Mehakim-i Şeriyye (Şeriyye Mahkemeleri), Bab Kassam Mahkemesi, Sinaniye, Meydan, Büzüriye, Amare Mahkemeleri, Şam Fetvahanesi teşkil etmektedir. İstinaf Mahkemesi Hukuk Dairesi reisi merkez vilayet naibi Efendi, İstinaf Mahkemesi Ceza Dairesi Reisi Sofizade Abdah Efendi'dir.³¹

Salnamede idarî, askerî ve adlî dairelerin akabinde merkez vilayete mülhak kazaların memurları, idare meclisleri, belediye meclisleri, mahkemeleri, komisyonları, odaları hakkında bilgiler verilmektedir. Vilayette bulunan yabancı memurlara da yer verilmiştir. Fransa konsolosu, İngiltere konsolosu, İtalya konsolosu, Avusturya ve Macar konsolosu, Almanya konsolosu, Amerikan konsolosu, Hollanda ve Yunan, Portekiz konsolosu, İran Baş Şehbenderi vilayette bulunan yabancı görevliler arasındadır.³² Hama sancağında da Fransa viskonsolosu ve tercümanı, Rusya viskonsolosu bulunmaktadır.³³

²⁷ a.g.s., s.63.

²⁸ a.g.s., s.86-88.

²⁹ a.g.s., s.110,114,116.

³⁰ a.g.s., s.125.

³¹ a.g.s., s.54.

³² a.g.s., s.72.

³³ a.g.s., s.113.

Bununla birlikte her bir kazanın merkez vilayete ve mensup olduğu merkez livaya uzaklıkları,³⁴ mübarek zatlarının mezarlarının nerde bulunduğu,³⁵ Şam'dan Medine-i Münevvere'ye, Medine-i Münevvere'den Mekke-i Mükerreme'ye olan uzaklıkların kaç saat olduğu gibi bir takım bilgilere yer verilmiştir.³⁶ Bundan başka Şam Kütüphanesi-i Umumisi'nde mevcut olan çoğunluğu dinî içerikte olan kitaplar listesine yer verilmiştir.³⁷ Osmanlı topraklarında umumi kütüphanelerin ilk örneği olan Şam Umumi Kütüphanesi'nde 2.709 kitap mevcut olup Salı günü hariç olmak üzere haftanın her günü sabahtan akşama kadar açık olduğu belirtilmiştir.³⁸

Salnamede Şam Sancağı, Hama Sancağı, Havran Sancağı, hakkında ayrıntılı bilgiler içeren "Malûmât" kısmı bulunmaktadır. Salnamenin son sayfalarında 1302 (M.1884-85) senesi zarfında tamir ve inşa edilen binaların kıymeti ve adedini gösteren cetvel ve vilayetin bir senelik muhaberatının dökümüne ve mektup ile gazetelerin miktarına ait cetveller vardır. En son sayfada ise tashih, ilaveler ve fihrist gösterilmiştir.

Vilayetin İdari Yapısı ve Nüfusu:

Yavuz Sultan Selim'in Suriye ve Mısır seferi sonrasında Arap vilayeti adıyla Suriye, Filistin, Mısır ve Hicaz bölgeleri yeni bir vilayet olarak tanzim edilmiştir.³⁹ 17. yüzyıl başlarında bölgenin idari yapısı Şam, Halep ve Trablus vilayetlerinden müteşekkildir. Ancak sonradan Sayda vilayetinin de eklenmesiyle vilayet sayısı dörde çıkmıştır. Osmanlı Devleti'nin idari taksimatı zaman zaman yeniden düzenlenmekte ve iyileştirilmektedir. 8 Kasım 1864 tarihinde Teşkil-i Vilayet Nizamnamesi ile eyaletler vilayetlere dönüştürülmüştür. Yine bu nizamnameye göre vilayet sancaklara, sancaklar kazalara, kazalar ise karyelere ayrılmaktadır. Ayrıca nahiyeye biriminin de bu yeni düzenlemede yer almakta olduğu görülmektedir. Nahiyenin alt birimi olarak karye (köy) ve mezra yer almaktadır.⁴⁰ Suriye Vilayeti'nin idari taksimatı da bu nizamnameyle yeniden şekillenmiştir.

1864 yılında Vilayet Nizamnamesi ile yapılan idari düzenleme ile birlikte Şam, Sayda ve Trablusşam vilayetleri birleştirilerek Suriye Vilayeti kurulmuştur.⁴¹ Vilayete bağlı sancaklar Şam-ı Şerif, Trablusşam, Beyrut, Akka, Hama, Havran, Kudüs-i Şerif, Belka (Nablus)'dır.⁴² 19. yüzyılın sonlarında Kudüs müstakil mutasarrıflık statüsüne geçmiştir. Beyrut ise 1888'de Trablusşam, Akka, Lazkiye ve Nablus sancaklarından oluşan müstakil bir vilayet olmuştur.⁴³ Böylece Suriye'nin baş limanı ve başlıca ticaret merkezi olarak tanımlanan Beyrut'un vilayet olmasıyla Suriye Vilayeti kısmen küçülmüştür.

³⁴ a.g.s., s.136.

³⁵ a.g.s., s.128-129.

³⁶ a.g.s., s.131-133.

³⁷ Vakıf kütüphanelerinden toplanmış koleksiyonlarla merkezi bir kütüphane olarak oluşturulan Şam Umumi Kütüphanesi 9 Temmuz 1881'de açılmıştır. Bkz. Mehmet Canatar, "Şam Umumi Kütüphanesi'ne Dair Bir Değerlendirme", *Tarihin Peşinde Bir Ömür Abdülkadir Özcan'a Armağan*, Kronik Yayınları, İstanbul, 2018, s.622.

³⁸ a.g.s., s.134.

³⁹ Şit Tufan Buzpınar, "Suriye" Maddesi, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 37, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2009, s.550.

⁴⁰ Sabahattin Samur, *Suriye Vilayeti'nin İdari ve Sosyal Yapısı (1840-1908)*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 1989, s.19-20.

⁴¹ Şit Tufan Buzpınar, "Şam" Maddesi, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2010, C.37, s.552.

⁴² Kürşat Çelik, *Osmanlı Hakimiyetinde Beyrut (1839-1918)*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, Elazığ 2010, s.27.

⁴³ Buzpınar, "Suriye" Maddesi, s.552.

Şam şehri yeni teşkil olunan Suriye Vilayeti'nin merkeziydi. İdarî ve ticarî merkez olarak bölgeye liderlik eden Şam hem Beyrut limanının hinterlandı hem de Hac güzergâhı olarak Mekke'nin kapısı sayılmaktadır.⁴⁴ Bu bağlamda Şam, Beyrut limanının hinterlandı olması münasebetiyle ticarî olarak önem kazanmıştır. İthal edilen mallar Beyrut'tan Şam'daki antrepolara aktarılmakta olup diğer pazarlardan gelen mallar yine Şam'da toplanıp buradan Beyrut'a nakledilmekteydi.⁴⁵ Hicaz demiryolu ise hac kervanının Şam'a en büyük katkısı olarak görülebilir. Şam-Müzeyrib hattı, Şam-Beyrut hattı, Şam-Hayfa hattı, Şam-Medine Hicaz demiryolu işletmeleriyle bölgenin ulaşım merkezi haline gelmiştir.⁴⁶ 20. yüzyıl başlarında Şam gelişmişliği ile dikkat çeken bir noktaya gelmiştir. Doktor Şerafettin Mağmumi, Suriye seyahati notlarında Şam'ın mamuriyetinden bahsetmiştir. Şam ve Cebel-i Lübnan'a yolcu ve eşya nakliyesinde geniş yollarla birlikte Dilijans arabaları, Landon, fayton, şimendifer istasyonuna tahsis edilmiş yolcular için bir tane ombiyos arabası olmak üzere çeşitli nakliye araçlarının kullanıldığını aktarmıştır.⁴⁷

Küçük imalat merkezleriyle dikkat çeken Şam'da dokumacılık ve mensucat ilerlemiştir. İpekli ve pamuklu kumaş imali ile Halep dokumacılığı 19. yüzyılda da itibar görmeye devam etmekteydi.⁴⁸ Osmanlı Devleti'nde üretimi yapılan kumaşların en kalitelisi Şam ve Halep'te dokunan "alaca" ve "kutnî" tabir edilen kumaşlarıdır.⁴⁹ Ancak Süveyş kanalının açılmasıyla birlikte bu meşhur ve eski beldelerin ticari hayatında düşüş olduğu gözlenmiştir. Ali Suat, 1909 yılı Halep seyahatinde kırk yıl öncesine nazaran görülen bu küçülmenin dikkatten kaçmadığını belirtmiştir. Ali Suat, özellikle zengin ticaret ve sanayiye sahip transit ticaret yolu olan Halep'te bulunan kimsesiz ve yoksul çocukların seccade ve iplik alacakları imal ettikleri sanayi mektebinde tezgâhların boş kaldığını ve öğrencilerinin parasızlığını beyanla buna sessiz kalamayacağını belirtmiştir. Durumdan oldukça müteessir olarak Halep'ten "İşte geldim, gidiyorum şen olasin Halep şehri" sözleriyle ayrılmıştır.⁵⁰

Osmanlılar döneminde ise Şam şehri hac güzergâhı üzerinde gelişmesini sürdürmüştür. Bu sebeple Havran'a giden güney-batı yolu istikametinde gelişim görülürken şehrin doğusunda bulunan Yahudi ve Hıristiyan mahallelerinde ise kentsel yayılma olmamıştır.⁵¹

Bölgenin merkezi olan Şam demografik olarak kalabalık bir şehirdi. Çeşitlilik gösteren sosyo-kültürel yapısı birçok milletten ve dinden nüfusu içermektedir. Bu yönüyle misyonerlerin Ortadoğu'daki önemli çalışma sahalarından biri haline gelmiştir⁵² 19. yüzyıl ortalarında milliyetçilik düşüncesinin etkinliği artınca bölgenin adı sıklıkla asayiş sorunlarıyla anılır hale gelmiştir.

Hama, Asi nehrinin iki yakasında kurulu olup şehrin ne zaman kurulduğu bilinmemekle birlikte Hititler'in Kuzey Suriye'yi işgal ettiği sırada şehrin varlığına işaret

⁴⁴ Osman Cengiz, "XIX. Yüzyıl Osmanlı Şehir Silüeti: Şam Örneği", *Osmanlı Medeniyeti Araştırmaları Dergisi*, 5(8) Nisan 2019, s.2,6,7.

⁴⁵ Rıfat Önsoy, "19. yüzyılın ikinci yarısında Suriye'nin sanayi ve ticareti", *Belleten*, 50 (198), 1986, s. 825.

⁴⁶ Buzpınar, "Şam" Maddesi, s.317-318.

⁴⁷ Şerafettin Mağmumi, *Bir Osmanlı Doktorunun Anadolu ve Suriye Seyahat Hatıraları*, Dorlion Yayınları, Ankara 2023, s.247.

⁴⁸ Önsoy, a.g.m., s.826.

⁴⁹ Osmanlı Belgelerinde Suriye, s.303.

⁵⁰ Ali Suat, *Bir Osmanlı Bürokratinin Suriye, Irak ve Arabistan Seyahatnamesi*, (Haz.: N. Ahmet Özalp), Büyüyenay Yayınları, İstanbul 2019, s.46-47.

⁵¹ Cengiz, a.g.m., s.3.

⁵² Ömer Osman Umar, *Osmanlı Yönetimi ve Fransız Manda İdaresi Altında Suriye (1908-1938)*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2004, s.24.

eden kitabeler mevcuttur.⁵³ Bu kadim şehir Yavuz Sultan Selim'in Suriye ve Mısır seferi sonrasında Osmanlı topraklarına katılmıştır.⁵⁴ Arap vilayeti adıyla tanzim edilen yeni vilayet içerisinde yer almıştır.⁵⁵

Halep ve Şam beylerbeylik olurken Hama ve Humus birlikte sancak olarak Şam'a bağlanmıştır. 1568'de Hama ve Humus iki ayrı sancak statüsüne getirilmiştir.⁵⁶ Humus Şam beylerbeyliği dâhilinde kalırken Hama Halep beylerbeyliğine katılmıştır. Ancak sonradan 1864 Suriye Vilayeti'nin tanzim edilmesiyle yeniden Şam'a bağlanmıştır. Nüfusun yoğun olduğu ve çoğunluğunun Müslüman olduğu Hama bölgenin büyük ve iktisadi bir merkezi olarak görülmektedir. Tarih boyunca dokumacılığı ile öne çıkan Hama'da pamuklu ve ipekli kumaş dokumacılığı önemli bir sanayi koludur.⁵⁷ Ancak 16. ve 17. yüzyıllarda Hama sancağının yönetim merkezi olan Hama şehri, nüfusu ve ekonomisi bakımından Suriye'nin Şam ve Halep şehirlerine nispeten daha geride bulunmaktadır.⁵⁸ 17. yüzyılda şehri ziyaret eden Polonyalı Simeon burayı önemli bir ticaret merkezi olarak tanımlamaktadır benzer şekilde 18. yüzyılda burayı ziyaret eden Evliya Çelebi şehrin büyüklüğünden bahsetmektedir.⁵⁹ Osmanlı aydın ve bürokratlarından Ali Suat ise 1909 yılında seyahat notlarında Hama şehrini bahçesiz, ağaçsız ve şiddetli yaz sıcaklarının görüldüğü bir yer olarak tarif etmiştir. Şehrin kuzeyinde nehir boyunca devam eden mamur bahçelerle süslenmiş yeşilliği bir "yeşil kurdela" şeklinde tasvir etmiştir.⁶⁰

Havran, 1516'dan 1918'e kadar yaklaşık dört asır boyunca Şam'a bağlı olarak Osmanlı hâkimiyetinde bulunmuştur. 1864 Suriye Vilayeti'nin oluşturulmasıyla Havran merkezi Süveyda olmak üzere Cebel-i Dürüz, Kuneytra, Aclun kazalarından teşkil olunmuştur.⁶¹ Tanzimat sonrası dönemde Suriye'deki asayiş sorunlarının yaşandığı en önemli bölge olarak Havran'da bulunan bedevî ve Dürzî nüfus devlet otoritesine karşı gelmişlerdir. Cebel-i Havran adıyla bilinen bölge Dürzi nüfusun artmasıyla Cebel-i Dürüz olarak anılmaya başlamıştır.⁶² Bölge çoğunlukla engebeli ve taşlık bir sahadır. Osmanlı döneminde Havran'daki bedevi ve Dürzi nüfusun asayişsizliği bölgenin süregelen sorunu haline gelmiştir. 19. yüzyılda Cebel-i Dürüz'da meydana gelen olaylarla bölgede Maruni-Dürzi çatışması şiddetlenmiştir. Buraya Balkan, Kafkas ve Cezayir bölgelerinden gelen Müslüman göçmenlerin bir kısmı yerleştirilmiştir.⁶³ 1918'de bölgenin işgale uğramasıyla Havran'da da Osmanlı hakimiyeti son bulmuştur.

H. 1304-1305 (M.1888-1889) tarihli Suriye salnamesine göre Suriye Vilayeti Şam Sancağı, Hama Sancağı ve Havran Sancağından oluşmaktadır. Bu sancaklara bağlı kazalar ise aşağıdaki şekilde gösterilmiştir:

⁵³ Robert Mantran, "Hama" Maddesi, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.15, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1997, s.396.

⁵⁴ Mantran, "Hama" Maddesi, s.397.

⁵⁵ Buzpınar, "Suriye" Maddesi, s.550.

⁵⁶ Mantran, "Hama" Maddesi, s.397.

⁵⁷ Mantran, "Hama" Maddesi, s.398.

⁵⁸ Enver Çakar, Tahrir Defterlerine Göre 16. ve 17. Yüzyıllarda Hama, *Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Dergisi* Cilt: III, Sayı:1, Elazığ, 2005, s.64.

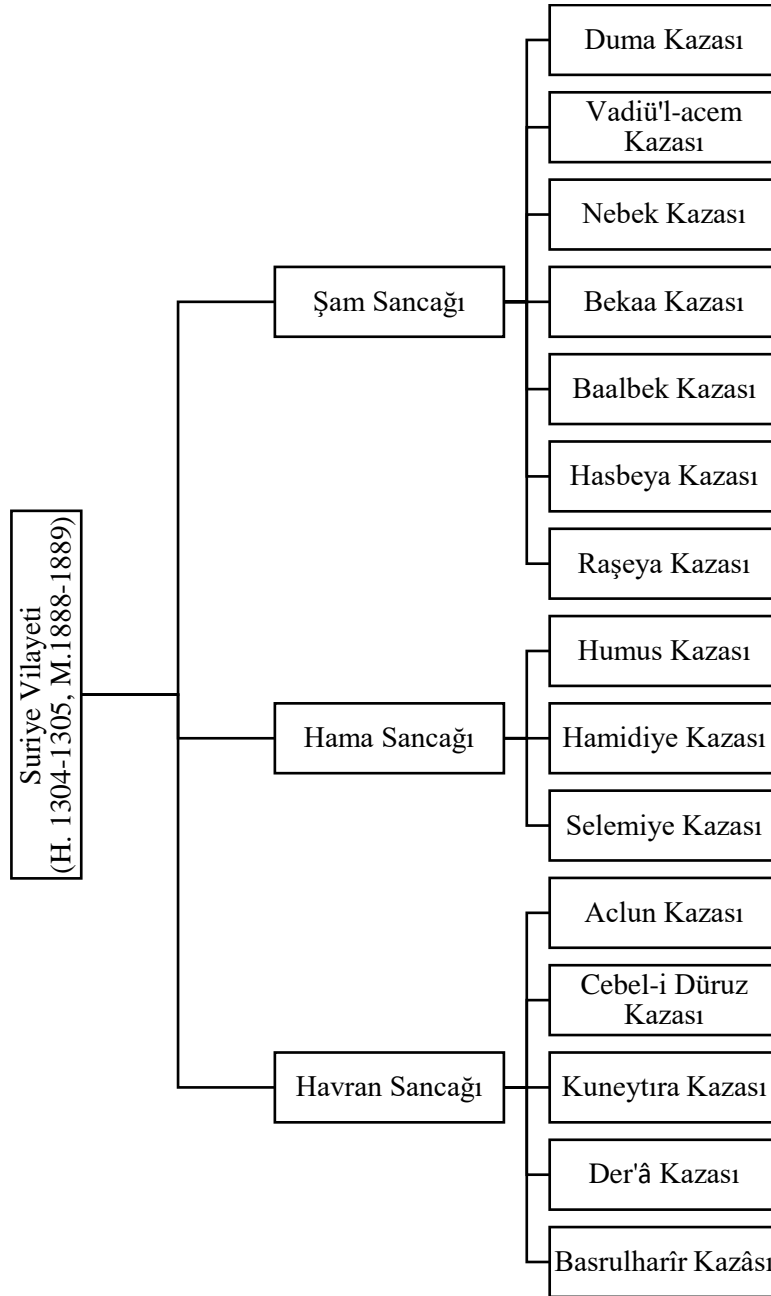
⁵⁹ Mantran, "Hama" Maddesi, s.397.

⁶⁰ Ali Suat, a.g.e., s.38.

⁶¹ Şit Tufan Buzpınar, "Havran" Maddesi, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.16, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları İstanbul 1997, s.540.

⁶² Buzpınar, "Havran" Maddesi, s.540.

⁶³ Buzpınar, "Havran" Maddesi, s.541.

Şekil 1: H. 1304-1305 (M.1888-1889) tarihli Suriye salnamesine göre Suriye Vilayeti'nin İdari Taksimatı

Salnamede vilayeti teşkil eden sancakların kazaları, kazaların nahiyeleri ve köyleri ayrıca bir cetvelle verilmiştir. Ancak bu cetvelde salnamenin ait olduğu sene itibariyle tahriri tamamlanmayan birimlere yer verilmemiştir. Buna rağmen Suriye Vilayeti'nin kazalarına bağlı olan nahije ve köy sayısı nispeten ortaya çıkmaktadır.

Livaların İsimleri	Kazaların İsimleri	Aded-i Nevahi	Aded-i Kura	
Şam Sancağı	Baalbek Kazası	..	76	
	Bekaa "	.1	59	
	Vadiü'l-acem "	..	86	
	Hasbeya "	..	19	
	Raşeya "	..	16	
	Duma "	..	82	
	Nebek "	..	30	
		.1	368	
Hama Sancağı	Humus Kazası	.2	106	} Henüz tahrir edilmemiştir.
	Hamidiye "	
	Selemiye "	
		.2	106	
Havran Sancağı	Havran Kazası	.3	..	} Henüz tahrir edilmemiştir.
	Aclun "	.1	..	
	Cebel-i Dürüz "	.7	..	
	Kuneytırâ "	.1	..	
	Der'â "	.1	..	
	Basrulharîr "	
		13	..	

Tablo-3: H. 1304-1305 (M.1888-1889) tarihli Suriye salnamesine göre Suriye Vilayeti Kazaları, Nahiyeleri ve Köyleri⁶⁴

Bu cetvele binaen henüz tahrir edilmeyen yerler hariç Şam sancağında 368 ve Hama sancağında 106 köy bulunmaktadır. Şam sancağında Bekaa kazasına ait bir nahije, Hama sancağı Humus kazasına ait 2 nahije, Havran sancağında ise toplam 13 nahije olduğu belirtilmiştir.

Salnamede sancak ve kazalarında görev yapan idari amirlerin, memurların ve çeşitli görevlilerin isimleri cetveller halinde kurumlarıyla birlikte gösterilmiştir.

Sancak veya liva mülki idari amiri olarak mutasarrıflar görev yapmaktadır. Başta mutasarrıfların isimleri olmak üzere sancakta görev yapan memurların ve azaların isimleri listelenmiştir. Mesela Hama sancağında liva meclis idaresi ve kalemi, liva tahrirat kalemi, liva muhasebe kalemi, devair-i adliye, mahkeme-i bidayet, liva defter-i hakani kalemi, liva maarif şubesi, liva maa tahrirat vergi dairesi, liva nüfus idaresi, liva emlak komisyonu, liva menafi komisyonu, tahsilat komisyonu, nafia idaresi, ticaret odası, ziraat odası, belediye meclisi, liva jandarma heyeti, polis dairesi, posta ve telgraf idaresi, memurin-i ecnebiye başlıkları altında verilmiştir.⁶⁵

⁶⁴ a.g.s., s.135.

⁶⁵ a.g.s., s.108-113.

Şam sancağına ait kurumlara ve görevlilerine merkez vilayet erkânı sıralanırken bunların arasında yer verilmiş olduğu görülmektedir. Salnamede merkez vilayet mutasarrıfları hakkında bilgi verilirken merkez vilayet mutasarrıflığının irâde-i seniyye gereğince 1302 senesi Eylül başından itibaren vali muavinliğine tahvil kılınmış olduğu şeklinde bir açıklama yer almaktadır.⁶⁶ Buradan anlaşılacağı üzere Şam sancağının idaresi vali muavinine bırakılmıştır. Şam'da bulunan resmi birimler bu bağlamda Şam Bidayet Mahkemesi, Şam Ticaret Mahkemesi, Şam Fetvahanesi, Birinci Şam ve Havran Zabtiye Taburu, Şam Islahhanesi, Şam Posta ve Telgraf İdaresi, Şam Düyûn-ı Umûmiye İdaresi, Şam Osmanlı Bankası, Şam Reji İdaresi, Şam Osmanlı Araba Yolu Kumpanyası, Şam-ı Şerif Mekteb-i İdadisi, Şam Mekteb-i Rüşdiye-i Askeriyesi olarak sıralanabilir.

Vilayet genelinde görev yapan mülkî yöneticiler aşağıdaki tabloda gösterilmiştir:

Vilayet/Sancak/ Kaza	Mülkî İdare Amiri
Suriye Vilayeti	Vali Raşid Naşid Paşa
Şam Sancağı	Vali muavini Ahmet Nazım Bey
Baalbek Kazası	Kaymakamı Hasan Tahsin Efendi
Bekaa Kazası	Kaymakam Gazizade Mahmud Efendi
Vadiü'l-acem Kazası	Kaymakam Abdulgani Efendi
Hasbeyâ Kazası	Kaymakam Şerabizade Abdulkadir Efendi
Rasbeyâ Kazası	Kaymakam Ahmet Bey
Duma Kazası	Kaymakam Yusuf Ziya Efendi
Nebek Kazası	Kaymakam Talat Efendi
Hama Sancağı	Mutasarrıf Ahmet Şakir Efendi
Humus kazası	Kaymakam İhsan Bey
Hamidiye Kazası	Kaymakam Halid Bey
Selemiye Kazası	Kaymakam Şakir Bey
Havran Sancağı	Mutasarrıf Ahmet Bedri Paşa
Aclun Kazası	Kaymakam Hüseyin Avni Bey
Cebel-i Dürüz Kazası	Kaymakam İbrahim Bey
Kuneytira Kazası	Kaymakam Bozozade Mahmud Bey
Der'â Kazası	Kaymakam Halid Bey
Basrulharir Kazâsı	Kaymakam Hacı Refet Bey

Tablo-4: H. 1304-1305 (M.1888-1889) tarihli Suriye salnamesine göre Suriye Vilayeti'nin Mülkî İdare Amirleri

1864 Vilayet Nizamnamesi ile ilk kez idari birim olarak düzenlenen nahiyeler kamu görevlilerinin taşra yönetiminde bulunduğu alt kademe olarak düzenlenmiştir. Suriye Vilayeti'nde salnameye binaen on altı nahiyeye bulunduğu anlaşılmaktadır. Buna göre vilayet dâhilinde görev yapmakta olan nahiyeye müdürleri ise aşağıdaki tabloda gösterilmiştir:

⁶⁶ Merkez vilayet mutasarrıflığı irade-i seniyye mucebince 1302 senesi Eylül başından itibaren vali muavinliğine tahvil kılınmıştır. a.g.s., s.41.

Sancak/Kaza/Nahiye	Nahiye Müdürü
Şam Sancağı Baalbek Kazası	
Bekaa-yı Şarki Nahiyesi ⁶⁷	Hasan Baişi Efendi
Hama Sancağı Humus Kazası⁶⁸	
İkikapulu Nahiyesi	Abdi Ağa
Kusayr Nahiyesi	Esad Efendi
Havran Sancağı⁶⁹	
Gabağb Nahiyesi	Salih Efendi
Şemsekin Nahiyesi	İbrahim Efendi
Câsim Nahiyesi	Said Efendi
Aclun Kazası⁷⁰	
Kefrence Nahiyesi	Hasan Ağa
Cebel-i Dürüz Kazası⁷¹	
Mecdel Nahiyesi	Hazima Efendi El-Atraş
Salhad Nahiyesi	Muhammed Efendi El-Atraş
Şebâ Nahiyesi	Mahmud Ağa Amir
Arra (Urta) Nahiyesi	Şebli Efendi El-Atraş
Urman Nahiyesi	Hüseyin Efendi El-Atraş
Sâle Nahiyesi	Muhammed Efendi Nüssar
Selim Nahiyesi	Süleyman Ağa Usaf
Kuneytra Kazası⁷²	
Mecdelşems Nahiyesi	Galib Bey
Der'â Kazası	
Busra Eskişam Nahiyesi	Halil Efendi

Tablo-5: H. 1304-1305 (M.1888-1889) tarihli Suriye salnamesine göre Suriye Vilayeti'nin Nahiye Müdürleri

Kazada devlet idaresindeki görevliler arasında müftü, tahrirat kâtibi, mal müdürü, sandık emini ve naip bulunmaktadır. Kaza idare meclisi, Bidayet mahkemesi, maarif şubesi, belediye meclisi, tahsilat komisyonu kazalarda mevcut olup buralarda görev yapanların isimleri cetveller halinde verilmiştir. Bundan başka vilayet dâhilinde ziraat odası Hama,

⁶⁷ a.g.s., s.99.

⁶⁸ a.g.s., s.115.

⁶⁹ a.g.s., s.122.

⁷⁰ a.g.s., s.123.

⁷¹ a.g.s., s.124.

⁷² a.g.s., s.126.

Humus, Hasbeyâ, Rasbeyâ, Duma, Humus, Hamidiye, Selemiye ve Kuneytırâ'da bulunmaktadır.⁷³ Humus'ta ise ticaret odası da bulunmaktadır.⁷⁴ Farklı olarak Aclun kazasında görevliler arasında nakibüleşraf Ömer Efendi bulunmaktadır.⁷⁵

Ortadoğu coğrafyasının en önemli özelliği olan etnik ve dini çeşitlilik Suriye Vilayeti'nde de görülmektedir. İslam, Rum, Ermeni, Süryani, Maruni, Latin, Protestan ve Yahudi ahaliden oluşan nüfus yapısı kendi içerisinde de mezheplere bölünmektedir. Her bir cemaat ruhani reisleri vasıtasıyla vilayette temsil edilmektedir. Buna göre Suriye Vilayeti ruhani reisleri Rum Patriki Cerasimos Efendi, Rum Katolik Patriki Gregoris Efendi, Süryani Katolik Matranı Aklimiyou Yusuf Davud Efendi, Maruni Patriki Vekili Hori Mosi Kerem Efendi, Ermeni Katolik Murahhasa Vekili Sarrafyan Efendi, Hahambaşı Vekili İshak Ebu'l'Âfiye'dir.⁷⁶

H. 1304-1305 (M.1888-1889) tarihli Suriye salnamesinde vilayetin nüfusu ayrıntılı bir şekilde gösterilmiştir.⁷⁷ Ancak Havran sancağına ait nüfusun ayrıntılı bir şekilde paylaşılması vilayetin demografik özelliklerinin tespitini güçleştirmektedir. Suriye'deki asayiş sorunlarının sıklıkla yaşandığı en önemli bölge olarak Havran'da özellikle Havran Dürzileri arasında nüfus tespiti sonucunda ortaya çıkacak olan askerlik veya vergi tespiti bölgede endişeye sebep olmuştur. Burada devlet otoritesine karşı çıkılmış, okul ve yol gibi temel devlet hizmetleri dahi reddedilmiştir.⁷⁸

Bunun yanı sıra İslam, Rum Ortodoks, Rum Katolik, Ermeni Kadim, Süryani Katolik, Maruni, Latin, Protestan, Yahudi kadın ve erkek nüfus Şam ve Hama sancaklarının kazalarına göre ayrıntılı olarak cetvel halinde verilmiş olmasına karşın nüfusun yekûn hesabında yanlışlar tespit edilmiştir. Nüfus cetvelinden Şam sancağı için verilen Müslüman erkek nüfus toplamı, Hama sancağı için verilen Müslüman erkek nüfus toplamı ve Şam sancağı için verilen Rum Katolik erkek nüfus toplamının yanlış olduğu anlaşılmaktadır. Yine Şam sancağı için verilen Marunî erkek nüfus toplamı 2.449 olup nüfus cetvelinde sehven 1.449 yazılmış olduğu görülmektedir. Buna rağmen nüfus cetveline göre genel olarak Şam, Hama ve Havran sancaklarında erkek nüfus oranının kadın nüfusuna oranla fazla olduğu ve İslam nüfusunun diğer dinlere nazaran fazla olduğu görülmektedir.

Nüfus cetveline binaen Şam sancağının Müslim ve gayrimüslim nüfus açısından diğer sancaklara nazaran kozmopolit bir yapıda olduğu söylenebilir. Ayrıca Nefs-i Şam sancağı nüfusun yoğunluğu ile dikkat çekmekte olup en kalabalık yer olarak görülmektedir. Nebek, Vadiü'l-acem, Duma, Hama ve Humus kazalarının ise otuz binin üzerinde nüfusa sahip oldukları görülmektedir. Bundan başka gayrimüslim ahalinin nüfusu göz önüne alındığında sancaklar genelinde Rum Ortodoks nüfusun nispeten daha fazla bulunduğu anlaşılmaktadır. Ermeni nüfusun Şam sancağında az oranda bulunduğu görülmektedir. Hama sancağında ise Ermeni nüfusa ait bir veri verilmemiştir. Genel olarak nüfus cetveline bakıldığında Müslüman nüfusun Müslüman olmayan nüfusa oranla yoğun olarak bulunmakta olduğu nüfus verilerinden anlaşılmaktadır.

⁷³ a.g.s., s.101-126.

⁷⁴ a.g.s., s.113-115.

⁷⁵ a.g.s., s.122-123.

⁷⁶ a.g.s., s.71.

⁷⁷ a.g.s., s.137.

⁷⁸ Buzpınar, "Havran" Maddesi, s.541.

Salnamede sancaklar, sancakların kazaları ve köyleri hakkında yer alan malumat vilayetin genel durumunu anlamak ve değerlendirmek üzere en önemli kısmı teşkil etmektedir. Bu kısımda sancakların ve kazalarının coğrafi konumlarından yörenin ekonomik faaliyetlerine geniş bir yelpazede tarihi, kültürel, sosyal ve ekonomik yapısı hakkında özelliklerinin ve kapasitesinin tanımlandığı görülmektedir. Bu bağlamda salnamede verilen bilgiler çerçevesinde Şam, Hama ve Havran sancakları ile birlikte kazaları ve köyleri şöyledir:

Şam Sancağı:

Baalbek Kazâsı-Bu kasaba hicretin on dördüncü senesinde Ebu Ubeyd bin Cerrâh tarafından fethedilmiştir.⁷⁹ Yaklaşık beş bin yıllık tarihiyle bilinen en eski ve en büyük antik kent olarak Baalbek Fenikeliler, Yunanlılar ve Romalılar tarafından dini bir merkez olarak kutsal görülmüş olup birçok medeniyete de ev sahipliği yapmıştır. Yavuz Sultan Selim, Mısır seferinde 1516'da Mercidabık Savaşı'yla Beyrut'taki Memlûklüler hâkimiyetine son vermiştir. Beyrut, Güney-Şam, Kudüs, Nablus, Safed, Aclûn, Gazze sancakları ile çevre kazalar olmak üzere birçok şehir Osmanlı topraklarına katılmıştır.

Merkez kaza olan Baalbek kasabası Şam-ı Şerîf'in kuzeybatısında ve yaklaşık 70 km mesafede bulunmaktadır. Şam'dan Şütüre'ye kadar yedi ve Şütüre'den de altı saat yani on üç saat zarfında araba ile bir şose üzerinden kasabaya gidilebilmektedir. Havaası güzel olduğundan birçok zengin yaz mevsimini bu kasabada geçirmektedir. Bu kasaba kadim bir yerleşim merkezi olarak tarihi bir şöhret ve ehemmiyete de sahiptir. Mimarisi ile dikkat çeken en önemli yapı Baalbek Kalesi'dir. Bu kalenin hangi çağa ve kavme ait bir eser olduğu bilinmemekte olduğu bilgisi salnamede paylaşılmaktadır. Ancak bu hususta bazı tarihçilerin Baalbek harâbelerini Hazreti Süleyman'a isnat ettiklerini ancak bunun bir delille sabit olmadığı belirtilmiştir. Ancak Baalbek Kalesinin ikinci yüzyılda Roma İmparatorlarından Antoninos Biyos tarafından onarıldığı bilgisi paylaşılmıştır.⁸⁰

Bu tarihî ve dinî merkez 20. yüzyılda araştırmacıların ilgi odağı olmuştur. Alman İmparatoru II. Wilhelm 1898 yılında Osmanlı İmparatorluğu'na yaptığı ziyarette Baalbek gezisine de yer vermiştir. Burada masraflarını bizzat üstleneceği kazı ve harabelerin restorasyonu için arzusunu da dile getirmiştir.⁸¹ Alman İmparatorunun arzusu ve teklifi üzerine verilen müsaadeyle Baalbek'te Almanya asar-ı atika âlimlerinden Doktor Postayn'a kazılar için kolaylık sağlanmıştır.⁸² Freiburg Darülfünunu Profesörlerinden Pohstayn Baalbek, Havran, Cebel-i Lübnan, Antakya şehirleri civarında bulunan harabelerde lazım gelen araştırma ve kazıyı Baalbek Hafriyat Komiseri Makridi Bey refakatinde yürütmüştür.⁸³ Başta Almanlar savaş sonrasında da Fransızlar olmak üzere antik kentte kazı çalışmaları devam etmiştir. Nitekim günümüzde de UNESCO tarafından 1984'de koruma altına alınan miraslar arasında yerini almıştır.⁸⁴

Baalbek kazasında zanaat ve sanayi ürünleri açısından mahalli ihtiyaca yetecek derecede bir üretimin olduğu görülmektedir. Fakiye köyünde halı ve seccade dokunmaktadır.⁸⁵ Buğday, arpa, mercimek, nohut, mısır darısı zirai ürünleri arasındadır. Bereketli olduğu senelerde ise yaklaşık dokuz yüz bin İstanbul kilesi hububat hâsil olmakta

⁷⁹ a.g.s., s.138.

⁸⁰ a.g.s., s.138.

⁸¹ İbrahim Serbestoğlu, "Antikiteye Emperyal İlgisi: Osmanlı Devleti'nin Son Yüzyılında Baalbek'te Arkeoloji ve Turizm", *Doç. Dr. İlknur Karagöz'e Armağan*, Serander Yayınları, Trabzon, 2020, s.372.

⁸² Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), MF.MKT. 517-7.

⁸³ BOA, DH.MKT. 486-41.

⁸⁴ Baalbek, UNESCO World Heritage List, Erişim Adresi: <https://whc.unesco.org/en/list/294>.

⁸⁵ a.g.s., s.139.

olduğu salnameden anlaşılmaktadır.⁸⁶ Kasaba ve köylerinde on bir nehir vardır bunlardan ziraatta istifade edilmektedir ancak sulama için gereken fenni uygulamalar bulunmadığından sınırlı bir derecede fayda sağlanmaktadır.⁸⁷ Cebel-i Lübnan civarında bulunan Yemune Gölü'nden balık avlanılmaktadır. Bağcılık kazada öne çıkan ekonomik faaliyettir. Yıllık elli bin kantar kuru üzüm hâsıl olmaktadır.⁸⁸ Kazanın batı tarafını çevreleyen dağlar ise beş yüz bin dönüme varan ormanlarla kaplıdır.

Bekaa kazasının merkezi olan Muallaka kasabası Cebel-i Sinîn eteğindedir ve Cebel-i Lübnan'a tâbidir. Kaymakamlık merkezi olan Zahle kasabasına çok yakın olup bu iki kasabayı Litani nehri ayırmaktadır. Muallaka kasabası merkez vilayete yaklaşık kırk kilometre mesafede yer almaktadır. Şam ile kasaba arasındaki şosede yolcu ve yük arabaları her gün işlemektedir.⁸⁹ Bekaa kazası ahalişi genellikle ziraat ile meşguldür. Arazisi diğer kazalara nazaran bereketçe üstün olup yıllık bir buçuk milyon İstanbul kilesi hububat hâsıl olmaktadır.⁹⁰

Vadiü'l-acem Kazâsı- Şam-ı Şerîf'in güneyinde olup kaymakamlık merkezi olan Katana kasabası vilâyete on altı kilometre mesafededir.⁹¹ Kasaba ile Şam arasındaki muntazam yolda araba işlemektedir. Avec ve Berada nehirleri kaza dâhilinde bulunmaktadır ve bu nehirlerden zirai faaliyetlerde oldukça istifade edilmektedir. Kazada her türlü hububat ekilmektedir. İki buçuk milyon İstanbul kilesi hububat hâsıl olmaktadır.⁹² Vadiü'l-acem ahalişi bağ yetiştirmek hususunda ilerlemiştir. Kazanın Darya köyü bağlarının mahsulü olan üzüm oldukça meşhurdur.

Hasbeya kazası ise taşlık mahallerden olduğundan ziraat gelişmemiştir. Kaza merkezine yakın mesadafedeki Hasbanî nehri sadece yüz fidanlık araziye sulamaktadır. Kazanın merkezi olan Hasbeya kazâsının yine aynı adlı köyünde bir çeşit pamuk bezi ile kısa abâ ve yün ile pamuktan çarşaf (çar-şeb) üretilmektedir. Bu ürünler kaza dâhilinde olduğu gibi Kudüs-i Şerif, Nablus, Havran taraflarında da satılmaktadır. Bu sanatla iştilal edenler iki yüz elli nüfustan ibarettir.⁹³ Hasbeya'da "hammer" olarak tabir edilen bir çeşit maden bulunmaktadır.⁹⁴ Bu madene Avrupalılarca rağbet edilmekte olup yüz kilogram sıkletinde olan bir sandık cevher üç altına kadar satılmaktadır. Bu maden vilâyet dâhilinde dahi bazı sanayiye özellikle üzüm kütüklerine musallat olan kurtların kovulmasında kullanılmaktadır.

Salnamede kazada ve köylerde sosyal ve iktisadi hayata ilişkin faaliyetler hakkında bilgiler verilmiştir. Bunun yanı sıra o yerin tarihine ilişkin bilinen bilgiler paylaşılmıştır. Özellikle eski eserlere sahip yerlerden bahsedilerek bu eserler hakkında sayıları, cinsleri, büyüklük ve uzunlukları gibi birtakım özellikleri hakkında detaylı bilgiler aktarılmıştır. Bu çerçevede kazanın Hebariye köyünde eski eserlerden ancak harap bir heykel mevcuttur,⁹⁵ Şuba ve El-Kefir köyleri civarında bulunan dağların eteklerinde ise Romalılara mahsus içinde sanatla yapılmış taşlar bulunan birer kabristan bulunmaktadır.⁹⁶ Harranü'l-evamid köyünde

⁸⁶ a.g.s., s.139.

⁸⁷ a.g.s., s.139.

⁸⁸ a.g.s., s.139.

⁸⁹ a.g.s., s.139.

⁹⁰ a.g.s., s.140.

⁹¹ a.g.s., s.140.

⁹² a.g.s., s.140.

⁹³ a.g.s., s.140.

⁹⁴ a.g.s., s.141.

⁹⁵ a.g.s., s.141.

⁹⁶ a.g.s., s.141.

eski eserlerden üç adet dikilitaş bulunmaktadır.⁹⁷ Yebrud karyesi de eski eserleri ve harabeleri ile kadim yerleşimlerden biridir.⁹⁸

Raşeya Kazâsı dağlık bir arazide olduğundan ziraatta gelişmemiştir.⁹⁹

Duma Kazâsı-Duma Kazâsı merkezi Şam'a bir buçuk saat mesafede olup Şam ile merkez kaza arasında araba işletmeye elverişlidir. Yezid, Tura, Akriba ve Verede nehirleri sulamaya imkân tanımaktadır. Ahalisi ziraat ile meşguldür hatta kazada sanayi adına bir şey bulunmadığı söylenebilir.¹⁰⁰

Nebek Kazâsı-Çöl ile Mamure arasında ve Şam ile Tedmir arasında olup merkez vilâyetden merkez kazâya araba ile sekiz saatte gidilmektedir.¹⁰¹ Nebek kazasının havasının Arap şairleri tarafından da övülmekte olduğu ifade edilmektedir.¹⁰² Nebek kazasında ahali tarafından dışarıya satışı olmayan ancak sadece kendi ihtiyaçları ve elbiseler için pamuk bezi ve aba dokunmaktadır. Kaza merkezine bir saat uzaklıkta tuz çıkarılan bir yer bulunmaktadır. Burası Dîvân-ı umûmiye idaresi marifetiyle idare olunup Şam ile civar mahallerde tuz satılır.¹⁰³

Salnamede kaza arazilerinin ziraî verimliliği birinci ve ikinci derece şeklinde nitelendirilmektedir. Bekaa Kazâsı arazisinin diğer kazalara nazaran bereketçe üstün olduğu belirtilmiştir. Burada mutedil bulunduğu senelerde bir buçuk milyon İstanbul kilesi hububat hâsıl olmaktadır.¹⁰⁴ Duma Kazâsı arazisi için "*kuvve-i inbâtiyece birinci derecede*"¹⁰⁵ denmiştir. Nebek Kazâsı'nın ziraatı örneğin ikinci derece olarak tanımlanmış olup yıllık beş yüz bin kileye yaklaşan hububatın hasıl olduğu belirtilmiştir.¹⁰⁶ Vecuz, Rûveys, Şati, Şeyhali, Ceyrudi Rahibe, Damir, Mademiye, Katife, Aynüt-teyne, Malula, Reis-i ayn, Yebrud nehirleriyle diğer küçük nehirler kaza dâhilinde ziraat ve felâhet için fayda sağlamaktadır.¹⁰⁷

Hama Sancağı:

Hama kasabası Kenanîler zamanından beri mevcut olup en eski şehirlerden biridir.¹⁰⁸ Asi Nehri Hama'nın ortasından geçerek kasabayı ikiye bölmektedir. Kasaba birçok meşhur ulema ve şairiyle bilinmektedir.¹⁰⁹

Kasabada önemli İslam eserleri bulunmasına rağmen Hicri 653 yılında meydana gelen depremle kasaba harap olmuştur, bu eserler de yıkılmıştır. Ancak Romalılar tarafından civar kasabada inşa edilmiş olan kalenin harabesi ise halen daha görülmekte olduğu salnamede belirtilmiştir.¹¹⁰

⁹⁷ a.g.s., s.142.

⁹⁸ a.g.s., s.142

⁹⁹ a.g.s., s.141.

¹⁰⁰ a.g.s., s.142.

¹⁰¹ a.g.s., s.142.

¹⁰² a.g.s., s.142.

¹⁰³ a.g.s., s.143.

¹⁰⁴ a.g.s., s.140.

¹⁰⁵ a.g.s., s.142

¹⁰⁶ a.g.s., s.142.

¹⁰⁷ a.g.s., s.143.

¹⁰⁸ a.g.s., s.143.

¹⁰⁹ a.g.s., s.143.

¹¹⁰ a.g.s., s.144.

Hama kasabasında “hamdiye” denilen giysilik kumaş hamam takımı ve çeşitli renkli kumaşlar dokunmaktadır.¹¹¹ Beş yüz destgâh bulunmakta olup yaklaşık sekiz yüz amele işlemektedir. Bir senede otuz bin hamam takımı ve otuz bin top elbiseye mahsus kumaş ve on bin yatak çarşafı dokunmaktadır bunların değeri ise yetmiş bin lirayı bulmaktadır.¹¹² Hama kasabasının ziraatı örneklerine nazaran üstün bir derecededir, her sene eksiksiz altı yüz bin İstanbul kilesi hububat hâsıl olmaktadır.

Humus Kazâsı-Humus kasabası Hama'nın otuz kilometre güneydoğusundadır. Burası miladi tarih ile 636 senesinde Halid b. Velid ve Ebû Ubeyde b. Cerrah taraflarından feth olunmuştur. Humus, 16. yüzyılda Hama ile birlikte tek bir sancak iken bu yüzyılın sonlarına doğru müstakil iki sancak olarak ayrılmışlardır.¹¹³

Humus Kasabası nüfus çokluğu itibariyle diğer kasabalardan büyüktür. Kasabanın kenarında Roma dönemine ait olduğu rivayet edilen kale harabesi mevcuttur.¹¹⁴

Kasabanın su ihtiyacı Asi nehrinden sağlanmaktadır. Asi suyu Romalılar tarafından inşa edilen büyük duvarlardan müteşekkil geniş bir havuzda toplanır ve etraftan gelen diğer sular ile çoğaldıktan sonra duvarlarda mevcut olan bölünmüş kısımlardan su kanalına doğru akmaktadır.¹¹⁵ Böylece bir nevi baraj gölü oluşturulmuş olduğu anlaşılmaktadır. Hama'daki su dolapları Ali Suat'ın Suriye seyahat notları arasında da yerini almıştır. Nehiyye'de Fırat üzerindeki dolaplarla mukayese ederek Hama'da Asi nehri üzerindeki dolapları mükemmel olarak tanımlamıştır.¹¹⁶ 1898 yılında Hama'yı gösteren bir fotoğrafta Asi nehri üzerinde bulunan su dolabı paylaşılmıştır.¹¹⁷

Foto-1: Hama, 1898 Yılı

Rable köyü Humus civarındadır. Tevrat'ta da geçen Rable'de Cebel-i Hermel'in zirvesinde “Kamu-ı Hermel” olarak bilinen surları nakışlı taşlardan oluşan kadim bir bina bulunmaktadır.

¹¹¹ a.g.s., s.144.

¹¹² a.g.s., s.144.

¹¹³ Enver Çakar (2003). XVI. Yüzyılda Şam Beylerbeyiliğinin İdarî Taksimatı. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 13(1), s.368.

¹¹⁴ a.g.s.,s., s.44.

¹¹⁵ a.g.s.,s., s.144.

¹¹⁶ Ali Suat, a.g.e., s.71.

¹¹⁷ Ali Suat, a.g.e., s.40.

Humus arazisi büyüklüğüyle beraber oldukça verimlidir. Yıllık dokuz yüz bin İstanbul kilesi derecesinde hububat hâsıl olmaktadır. Mahalli ihtiyaçtan fazla kalanı ise Trablus iskelesine aktarılmaktadır.¹¹⁸

Humus'da kumaş dokumacılığına mahsus olarak bin altı yüz destgâh mevcuttur ve bu sanatla yaklaşık iki bin kişi meşguldür. En meşhur mensucatu arasında sırmalı mefruşat, seccade, at takımı, maşlah, ipek ve pamuktan her çeşit kumaşlar ile yün seccade yer almaktadır. Senede dört yüz bin top pamuk, on beş bin top ipek kumaş ile beş bin altı yüz adet sırmalı pamuk kefiye ve hamam futası (peştamal) ve dört bin takım mefruşat dokunmaktadır. Humus kasabası mevkii itibariyle yaz mevsiminde havası serindir.¹¹⁹

Hamidiye Kazâsı-Hamidiye Kazâsı kaymakamlığı üç yüz senesinde (1882/83) teşkil olunmuştur.¹²⁰ Merkez kaza olan (Deyr-i Şimil) kasabasında ise dört sene evvel bir taburluk bir kışla inşa olunmuştur. Böylece buradaki asayiş sorunu çözülmüştür ve günden güne bayındır hale gelmiştir. Kaza dâhilinde her çeşit hububat üretilmektedir. Ahalinin ihtiyacına binaen bez dokumak üzere iki yüz kişi ile idare olunan kırk dört adet destgâh mevcuttur.¹²¹

Ebu Kubeyse, Misyaf ve Rusafi karyelerinde birer kale harabesi bulunmaktadır ancak hangi zamana ait olduğu bilinmemektedir.

Selemiye Kazâsı-Selemiye Kaymakamlığı merkezi Hama Kasabasının altı saat doğusundadır. Burası Yunan medeniyetine de ev sahipliği yapmış bir yerdir. Zamanla harap olan bu yer 1300 senesinde kaymakamlık merkezi olmuştur. Çevre yerlerden birçok ahali buraya iskân edilmiştir.¹²² Arazisinin elverişli olması sebebiyle günden güne ilerlemektedir.

Havran Sancağı:

Merkez liva olan Şeyh Said karyesinde kabirleri bulunan Hazreti Eyyüb ve Ömerü'l-Faruk'a mensup olan camiden başka dikkate değer bir eser yoktur. Müzirib'de bir kale bulunmaktadır ancak hakkında bilgi yoktur.¹²³

Eski adı Eşmeşkin olan Şeyh Miskin adıyla bilinen köy Gassanilerin merkez hükümeti idi. Kaza dâhilinde her çeşit hububat ekilmektedir.¹²⁴ Arazisinin elverişliliği diğer yerlere nazaran kıyas kabul etmeyecek derecede iyidir. Şeyh Said Karyesi sahip olduğu su kaynağı ile kendi sahip olduğu nüfustan daha fazlasına yetecek düzeydedir, hükümet konağına kadar çeşmeler inşa olunmuştur.

Aclun Kazâsı, Aclun Kaymakamlığının yeri olan ve daha önce (Ebilla) ve (Erbila) namıyla yâd olunmaktadır. Erbed ismiyle bilinen köyde mimari tarzıyla dikkat çeken büyük bir cami bulunmaktadır.¹²⁵

Merkez kazaya yakın olan Mekis Karyesinde ise rivayete göre Romalılara ait taşları sanatla işlenmiş bir tiyatro mevcuttur. Hangi tarihi döneme ait oldukları bilinmeyen Cerş Harabeleri de bu kazâ dâhilindedir.¹²⁶ Salnamede Cerş şehrinin de Tedmir ve Baalbek

¹¹⁸ a.g.s.,s., s.144.

¹¹⁹ a.g.s.,s., s.145.

¹²⁰ a.g.s.,s., s.146.

¹²¹ a.g.s.,s., s.146.

¹²² a.g.s.,s., s.146.

¹²³ a.g.s.,s., s.146.

¹²⁴ a.g.s.,s., s.147.

¹²⁵ a.g.s.,s., s.147.

¹²⁶ a.g.s.,s., s.147.

kaleleri gibi hangi kavim ve zamana ait olduğu kesin olarak bilinmediği belirtilmektedir. Ancak rivayete göre Romalılar dönemine aittir.¹²⁷

Aclun Kazâsı her çeşit ziraat ve felâhata sahiptir. Yıllık hasılatı yedi yüz bin İstanbul kilesini geçmektedir. Cebel-i Aclun sık ve zengin ormanlarla kaplıdır.¹²⁸

Cebel-i Havran Kazâsı-Kaymakamlık merkezi olan Süveydiye Kasabasında Numan bin Ömer bin el-Menzir'in vaktiyle bir kasrı var idi. Fakat şimdi enkazından pek az bir şey kalmıştır. Cebel-i Havran arazisi hem verimli hem de bu sebeple nüfusu diğer kazalara nispeten daha çoktur.

Kuneytira Kazâsı-Merkez kaza olan kasaba büyük ve mamûr bir yer değildir. Burası iskân olunan Çerkes muhacirlerinin hem zirai hem de imar faaliyetleri ile yayılmıştır. Banyas köyünde henüz bütün bütün harap olmamış bir kale vardır.¹²⁹ Bunun hicri 623 senesinde İslam devletleri tarafından tamir edildiği anlaşılmaktadır. Banyas, Matta İncili'nde "Philippus Kaysâriyesi" olarak bilinen mevkidir.¹³⁰

Hirodes'in namına Banyas'da inşa etmiş olduğu heykelin enkazından bir kısmı salnamenin yazıldığı tarih itibariyle mevcuttur.¹³¹

Kuneytira'nın arazisi her çeşit ziraata müsait olup mahalli ihtiyacın iki üç misli hasılat olduğundan zahire harice de gönderilmektedir.¹³²

Der'â Kazâsı-Der'â Kaymakamlığı dâhilinde eski eserlerden dikkate şayan bir şey bulunmamaktadır.¹³³ Ahâlisi bütünüyle ziraatla meşgul olup hububat hasılatı yıllık yedi yüz bin İstanbul kilesini bulmaktadır. Bu ürün Şam ile diğer sancaklarda satılır.

Basrulharîr Kazâsı-Kaymakamlık yeri olan Basrulharîr kasabası mevkii ve hoş havası ile Havran sancağının diğer kazaları arasında ayrıca bir yere sahiptir. Bu kazanın ahâlisi genellikle ziraatla iştilal etmektedir. Hasılatı ise senelik altı yüz bin İstanbul kilesine ulaşmaktadır. Cebel-i Cessa civarında eski yerleşim yerlerine ait harabeler bulunmaktadır. İncil'de geçen Ezra Karyesi bu kazaya tabidir ve merkeze yakındır.¹³⁴

Sonuç

Vilayet salnameleri ait olduğu vilayete ait bir nevi yıllık raporlar niteliğindedir. Salnameler ait olduğu vilayetin idari yapısı, görev yapan mülkî ve askerî yöneticileri, vilayeti teşkil eden resmi müesseseleri ve görev yapan memurların ve azaların isimleri, vilayetin tarihi, coğrafyası ve nüfusu, iktisadi özellikleri ve ekonomik faaliyetleri gibi birçok hususta genel olarak bilgiler sunmaktadır. Bu yönüyle vilayetin genel yapısını, şehrin dokusunu ve özelliklerini ortaya koyan salnameler şehir tarihi araştırmacıları için başlıca başvuru kaynakları arasında yer almaktadır.

Suriye Vilayetine ait yirminci salname olan H. 1304-1305 tarihli Suriye Vilayeti Salnamesi de vilayetin 1888-1889 yılına ait bölgedeki yerleşim yerlerini genel özellikleriyle

¹²⁷ a.g.s.,s., s.147.

¹²⁸ a.g.s.,s., s.148.

¹²⁹ a.g.s.,s., s.148.

¹³⁰ a.g.s.,s., s.148.

¹³¹ a.g.s.,s., s.149.

¹³² a.g.s.,s., s.149.

¹³³ a.g.s.,s., s.149.

¹³⁴ a.g.s.,s., s.149.

tasvir etmektedir. Bu salnameye binaen Suriye Vilayeti Şam, Hama ve Havran sancaklarından müteşekkildir. Merkez Şam sancağı, Baalbek, Bekaa, Vadiü'l-acem, Hasbeya, Raşeya, Duma ve Nebek kazalarıyla birlikte bir nahiye ve 368 köyden oluşmaktadır. Hama sancağı Humus, Hamidiye, Selemiye kazalarından ve 2 nahiye ile tahriri henüz yapılmayan köyler hariç olmak üzere 106 köyden müteşekkildir. Havran sancağı ise Havran, Aclun, Cebel-i Dürüz, Kuneytır, Der'â, Basrulharîr kazalarından ve 13 nahiyeden oluşmaktadır. Bu sancağa ait köylerin sayısı tahriri henüz yapılmadığından salnamede verilmemiştir. Nüfusa bakıldığında bir takım yanlış hesaplamalar dikkat çekmektedir ancak yine de vilayetin demografik yapısına ilişkin ayrıntılı veriler yer almaktadır. Vilayet nüfusunun çoğunluğunu Müslüman ahali oluşturduğu halde vilayetin birçok din ve millete yurt olmuş kadim topraklar olduğu açıkça anlaşılmaktadır.

Şam, büyüklüğü ve kalabalık nüfusu ile Suriye Vilayetinin önemli bir yerleşimidir. Şam, merkez vilayet mutasarrıflığı olarak bölgenin idarî ve ticarî merkezi olmuştur. Zanaat ve sanayi ürünleri bakımından özellikle dokumacılık sektöründe öne çıkmakta olup ipekli ve pamuklu kumaş imalatı önemli bir sanayi koludur. Şam gibi Halep, Hama ve Humus canlı dokuma merkezlerindedir. Asi nehri üzerinde kadim yerleşim yerlerinden biri olarak Hama, tarih boyunca dokumacılığı ile bilinen büyük bir ticaret merkezi olarak öne çıkmaktadır. Verimli arazileri ile mahalli ihtiyaçtan fazla hububat üretimi olduğu salnamede de belirtilmiştir. Eski bir yerleşim yeri olan Havran ise kayalık ve engebeli bir araziye sahip olduğundan nispeten tarıma elverişlidir.

Genel olarak Suriye Vilayeti'nin 1888-1889 yılına ait idarî, askerî ve adlî müesseseleri ve görevlileri, kazaların, nahiyelerin ve köylerin ekonomik ve sosyal faaliyetleri paylaşılmıştır. Ancak salnamede maarife ilişkin yetersiz bilgi bulunduğu görülmektedir. Bu bağlamda salnamede yer almayan başta asayiş olmak üzere maliyeden, bayındırlık işlerine birçok hususta vilayetin durumunu beyan eden ve sorun ve ihtiyaçlarına değinen Suriye valisinin 1889 tarihli raporu vilayet hakkında önemli ve faydalı bilgiler sunmaktadır. Salnamede genişçe yer bulan harabe ve antik kent bilgilerinden anlaşıldığı üzere tarihi yerleşim yeri olarak Suriye dikkat çekmektedir. Sonuç olarak, salnamede tipik bir salname örneğinde olduğu gibi vilayetin 1888-1889 tarihinde bulunduğu zamana ait durumuna ilişkin genel ve hususi bilgiler sunulmuştur.

Kaynakça

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)
BOA, DH.MKT. 486-41
BOA, MF.MKT. 517-7

Tetkik Eserler:

Ali Suat, *Bir Osmanlı Bürokratın Suriye, Irak ve Arabistan Seyahatnamesi*, (Haz.: N. Ahmet Özalp), Büyüyenay Yayınları, İstanbul 2019.

Buzpınar, Şit Tufan, “Şam” Maddesi, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 38, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2010.

Buzpınar, Şit Tufan, “Suriye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt 37, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2009.

Buzpınar, Şit Tufan, “Havran” Maddesi, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.16, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1997.

Canatar, Mehmet, Şam Umumi Kütüphanesi'ne Dair Bir Değerlendirme, *Tarihin Peşinde Bir Ömür Abdülkadir Özcan'a Armağan*, Kronik Yayınları, İstanbul, 2018.

Cengiz, O. "XIX. Yüzyıl Osmanlı Şehir Silüeti: Şam Örneği", *Osmanlı Medeniyeti Araştırmaları Dergisi*, 5 (2019), 1-23.

Çakar, Enver, Tahrir Defterlerine Göre 16. ve 17. Yüzyıllarda Hama, *Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Dergisi*, Cilt: III, Sayı:1, Elazığ, 2005.

Çakar E (2003). XVI. Yüzyılda Şam Beylerbeyiliğinin İdarî Taksimatı. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 13(1), 351-374.

Çelik, Kürşat, *Osmanlı Hakimiyetinde Beyrut (1839-1918)*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, Elazığ 2010.

Mağmumi, Şerafettin, *Bir Osmanlı Doktorunun Anadolu ve Suriye Seyahat Hatıraları*, Dorlion Yayınları, Ankara 2023.

Mantran, Robert, "Hama" Maddesi, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.15, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1997.

Osmanlı Belgelerinde Suriye, İstanbul: Başbakanlık Osmanlı Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Yayın No:129, 2013.

Önsoy, R. (1986). 19. Yüzyılın İkinci Yarısında Suriye'nin Sanayi ve Ticareti, *Bellekten*, 50 (198), 825-832.

Samur, Sabahattin, *Suriye Vilayetinin İdari ve Sosyal Yapısı (1840-1908)*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 1989.

Serbestoğlu, İbrahim, "Antikitiye Emperyal İlgisi: Osmanlı Devleti'nin Son Yüzyılında Baalbek'te Arkeoloji ve Turizm", *Doç. Dr. İlknur Karagöz'e Armağan*, Serander Yayınları, Trabzon, 2020.

Uysal, M. A., Türkiye Cumhuriyeti Devlet Salnamelerine Gore Burdur Vilayetinin Coğrafi, İdari ve Sosyal Yapısı (1925-1929), *Birey ve Toplum Sosyal Bilimler Dergisi*, 10 (2), 2020, 177-207.

Umar, Ömer Osman, *Osmanlı Yönetimi ve Fransız Manda İdaresi Altında Suriye (1908-1938)*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2004.

E-Kaynaklar:

Baalbek, UNESCO World Heritage List, Erişim Adresi: <https://whc.unesco.org/en/list/294>, E.T. 25.01.2024.

Suriye Salnamesi, İSAM Salnameler Veritabanı, Erişim Adresi: <https://isamveri.org/salname/sayilar.php?sidno=D02452>, E.T. 19.01.2024.